

Marek Tracz-Tryniecki
Uniwersytet Łódzki
ORCID: 0000-0002-7622-8381
cmppadt-mtt@wp.pl

Zasada *necessitas frangit legem* w działalności i myśli Andrzeja Maksymiliana Fredry

STRESZCZENIE

Niniejszy artykuł dotyczy stosunku Andrzeja Maksymiliana Fredry, jednego z kluczowych mężów stanu i pisarzy politycznych siedemnastowiecznej Rzeczypospolitej Obojga Narodów, do zasady *necessitas frangit legem*. Na początku omówiono źródła intelektualne kształtujące jego rozumienie tej zasady. Wskazano na dwie grupy: związaną ze spojrzeniem chrześcijańskiej myśli prawniczej na *necessitas* oraz odnoszącą się do kwestii racji stanu. Analizie poddano cztery aspekty myśli i działalności Fredry. Po pierwsze, wskazano na odwołanie do *necessitas* jako uzasadnienia zmiany starego prawa. Po drugie, przedstawiono różne przykłady elastycznego podejścia do prawa, wyrażające opinię Fredry o kluczowej roli roztropności w procesie stosowania prawa. Po trzecie, omówiono problem naruszenia prawa, odnosząc go do Fredrowskiej koncepcji wyjątku od prawa oraz do jego reakcji na weto Sycińskiego. Po czwarte, wskazano, jak Fredro – w kontekście konfliktu politycznego lat 60. XVII w. – przyjął znacznie bardziej sztywne stanowisko wobec przestrzegania prawa. W konkluzjach stwierdzono, że przypadek Fredry stanowi dobry przykład dylematów dotyczących sposobu połączenia skutecznego rządzenia z poszanowaniem form konstytucyjno-ustrojowych, przed jakim stanęła zarówno myśl polityczna, jak i praktyka Rzeczypospolitej.

Słowa kluczowe: Andrzej Maksymilian Fredro; Rzeczpospolita Obojga Narodów; *necessitas frangit legem*; prawo

ŹRÓDŁA INSPIRACJI

Podejście Andrzeja Maksymiliana Fredry do kwestii prawa, stanowiącej istotny obszar jego rozważań teoretycznych oraz działalności publicznej, poznajemy dzięki analizie zarówno jego tekstów, jak i wyborów politycznych¹. W niniejszym artykule omówiono stosunek Fredry do popularnej w siedemnastowiecznej Europie zasady *necessitas frangit legem*².

Podjęmując próbę ustalenia źródeł, które kształtowały rozumienie zasady *necessitas frangit legem* i najprawdopodobniej oddziaływały na Fredrę, można zasadniczo wskazać na dwie grupy – pierwsza jest związana z chrześcijańską refleksją nad prawem, a druga odnosi się do szeroko rozumianej tradycji racji stanu. W literaturze przedmiotu pochodzenie omawianej zasady łączone jest z prawem kanonicznym, gdzie w Dekrecie Gracjana wyrażona została w paremii *necessitas legem non habet*³. Służyła ona uzasadnieniu odstąpienia od zachowania zgodnego z treścią normy prawnej w imię ratowania wyższego dobra. Zbliżała się w jej rozumieniu do kontratypu stanu wyższej konieczności. Z racji obowiązywania Dekretu

¹ Całościowe spojrzenie na myśl polityczno-prawną Fredry przedstawiono w monografii: M. Tracz-Tryniecki, *Republika versus monarchia. Myśl polityczna i prawna Andrzeja Maksymiliana Fredry*, Łódź 2019. Niniejszy artykuł stanowi po części uzupełnienie dotychczasowych badań.

² Zob. *European Political Thought 1450–1700: Religion, Law and Philosophy*, eds. H.A. Lloyd, G. Burgess, S. Hodson, New Heaven – London 2007, s. 130, 224, 393–393, 448, 507.

³ Zob. G. Agamben, *State of Exception*, Chicago 2008, s. 24–25; J. Syryjczyk, *Stan wyższej konieczności w prawie karnym kanonicznym*, „Prawo Kanoniczne” 1982, nr 1–2, s. 282; W. Ostrożyński, *Prawo wyższej konieczności*, Lwów 1886, s. 9–11.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

jako części *Corpus Iuris Canonici* to postrzeganie *necessitas* nadal zachowywało swoje znaczenie w czasach Fredry.

Za wielce prawdopodobny możemy przyjąć wpływ św. Tomasza z Akwinu, którego interpretacja Arystotelesa dominowała na Akademii Krakowskiej w czasach studiów Andrzeja Maksymiliana⁴. Akwinata w *Sumie teologicznej* w zagadnieniu 96 art. 6 rozważa problem, czy temu, kto podlega prawu, wolno postąpić inaczej niż brzmi litera prawa⁵. Stwierdza, że takie postępowanie jest potrzebne w wypadku (*casus*), gdy zachowanie zgodne z literą prawa byłoby szkodliwe dla dobra wspólnego, stanowiącego cel prawa. Wówczas podmiot nie działa wprawdzie zgodnie z literą prawa, lecz z intencjami prawodawcy (*intentione legislatoris*). Akwinata wskazuje, że należy wziąć pod uwagę „powód, którym kierował się prawodawca (*causam quae movit legislatorem*), niż same słowa prawa”⁶. Ocena tego, co stanowi dobro wspólnoty, a przez to decyzja o odstąpieniu od stosowania litery prawa należy do zwierzchności. Św. Tomasz przewiduje tu jednak wyjątek: „Gdyby zaś groziło natychmiastowe niebezpieczeństwo, niecierpiące takiej zwłoki, żeby można było udać się do zwierzchności, to wówczas sama konieczność zmusza do dyspensy, ponieważ konieczność nie podlega prawu (*necessitas non subditur legi*)”⁷. *Necessitas* usprawiedliwia zatem postępowanie odmienne niż to z litery prawa, wynikające z oceny danego szczególnego wypadku i rozeznania tego, co stanowi w nim dobro wspólne. Na marginesie zauważmy, że u św. Pawła obecne jest przeciwstawienie litery i Ducha prawa: „Który też uczynił nas godnymi sługami nowego Testamentu, nie literą, ale Duchem; bo litera zabija, a Duch ożywia” (2 Kor. 3, 6)⁸. Zważywszy na silny wpływ Biblii na myśl Fredry, pozwala ono być może zrozumieć jego zasadniczo niechętny stosunek do litery prawa.

Różne koncepcje budowane wokół racji stanu łączyło odniesienie do *necessitas*⁹. Choć najpełniej rację stanu przedstawił wówczas G. Botero, to istotnym impulsem do rozwoju tej popularnej w XVI i XVII w. tradycji politycznego myślenia była twórczość N. Machiavelliego. W kontekście zasady *necessitas frangit legem* należy zwrócić uwagę zwłaszcza na analizę florentczyka poświęconą instytucji rzymskiej dyktatury, zawartą w księdze I rozdziale XXXIV *Rozważań nad pierwszym dziesięcioksięgiem historii Rzymu Liwiusza*¹⁰. Uważa on, że instytucja ta potrzebna jest w wolnościowym ustroju na wypadek zaistnienia nagłej konieczności. W przeciwnym wypadku: „Bowiem jeśli urzędu takiego w republice brakuje, to nie pozostaje jej nic innego, jak zginać w poszanowaniu swych praw lub też dla ratowania się prawa te złamać”¹¹. Obie te ewentualności Machiavelli ocenia negatywnie. Złamanie prawa stanowi środek nadzwyczajny, który – choć doraźnie konieczny – daje jednak zły przykład obywatelom, przyzwyczajając ich do nieposłuszeństwa prawu. Stąd florentczyk konkluduje: „A więc nigdy nie

⁴ Zob. Z. Ogonowski, *Filozofia szkolna w Polsce XVII wieku*, Warszawa 1985, s. 27–29.

⁵ Św. Tomasz z Akwinu, *Suma teologiczna*, t. 13: *O prawie*, przeł. P. Bełch, Londyn 1985, s. 87–89. Tekst łaciński: Sancti Thomae de Aquino, *Summa Theologiae*, www.corpusthomicum.org/sth2095.html [dostęp: 1.12.2020].

⁶ Św. Tomasz z Akwinu, *op. cit.*, s. 88.

⁷ *Ibidem*, s. 89.

⁸ Biblia Jakuba Wujka 1599, www.madel.jezuici.pl/biblia [dostęp: 30.11.2020].

⁹ Zob. C. Zeron, *Political Theories and Jesuit Politics*, [w:] *The Oxford Handbook of the Jesuits*, ed. I.G. Župarov, New York 2019, s. 200–201.

¹⁰ Zob. analizę tego fragmentu w: K. Prokop, *Modele stanu nadzwyczajnego*, Białystok 2012, s. 65–68.

¹¹ N. Machiavelli, *Rozważania nad pierwszym dziesięcioksięgiem historii Rzymu Liwiusza*, przeł. K. Żaboklicki, Warszawa 2009, s. 91.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

osiągnięciu doskonałości republika, której prawa nie przewidziały wszystkiego, nie zapewniły środków zaradczych na każde niebezpieczeństwo i nie umożliwiły odpowiedniego ich stosowania”¹². Proponuje on zatem wprowadzenie do systemu republiki rozwiązań, które – choć sprzeczne z jej podstawowymi zasadami – pozwoliłyby jej uniknąć w sytuacjach nagłych łamania prawa. Nie mamy jednak pewności, czy Fredro znał tę koncepcję¹³.

Z pewnością Andrzej Maksymilian spotkał się z paremią *Necessitas omnem legem frangit* w *Politicorum* Lipsiusza, którą to pracę wielokrotnie cytował i polecał. Cały akapit zawierający przywołaną premię został w polskim tłumaczeniu P. Szczerbica oddany następująco (bez wskazywania zaznaczonego kursywą miejsca cytowanego): „W ten czas mógłby pan dla zachowania samego siebie cokolwiek prawa uchylić: ale dla zachowania mówię, nie dla z bogactwa. Potrzeba wielka jest obrona słabości ludzkiej: ta zakom łamie”¹⁴. Rzecz charakterystyczna, Lipsiusz podaje, że paremia to została zaczerpnięta z *Declamationum Excerpta, lib. 9* Seneki Starszego. Jednak dotyczy to jedynie pierwszej części fragmentu zaznaczonego kursywą: *Necessitas magnum humanae imbecillitatis patrocinium est*. Fragmentu *Necessitas [...] omnem legem frangit* nie znajdujemy u Seneki¹⁵. Zważywszy na olbrzymią siłę oddziaływania *Politicorum* Lipsiusza na elity polityczne Rzeczypospolitej i reszty Europy, możemy przyjąć, że praca ta stała się głównym źródłem użycia omawianej paremii w czasach Fredry. Co charakterystyczne, na Zachodzie zasadę *necessitas omnem legem frangit* przywoływał jeden z czołowych doktrynerów francuskiego absolutyzmu – Cardin Le Bret. Podnosił on, że różne okoliczności wymagają odmiennego stosunku prawa, w tym nawet złamania edyktów ze względu na dobro publiczne¹⁶. Zasada ta funkcjonowała zatem w ówczesnej Europie w odmiennych realiach ustrojowych, co oczywiście częściowo znajdowało przełożenie na jej rozumienie.

ODEJŚCIA OD STAREGO PRAWA

W myśli i działalności Fredry odwołanie do zasady *necessitas frangit legem* służyło przede wszystkim usprawiedliwieniu odejścia od dawnego prawa. Stanowiło tym samym *de facto* kluczowe uzasadnienie dla zmiany prawa. Zauważmy, że dawne prawo cieszyło się znacznym szacunkiem w ówczesnej Rzeczypospolitej¹⁷. Sam Andrzej Maksymilian również je cenił i nie był chętny, by je radykalnie zmieniać¹⁸.

¹² *Ibidem*, s. 91–92.

¹³ O znajomości przez Fredrę fragmentów *Rozważań* Machiavellego zob. M. Tracz-Tryniecki, *Republika versus monarchia...*, s. 67–68.

¹⁴ J. Lipsius, *Politica panskie, to iest Navka iako pan y kazdy przelozony rządnie zyc y sprawować sie ma: [...]*, przeł. P. Szczerbic, Kraków 1595, s. 136. Fredro najprawdopodobniej znał oprócz oryginału również to tłumaczenie. Oryginał łaciński: idem, *Politica: Six Books of Politics or Political Instruction*, transl. and ed. J. Waszink, Assen 2004, s. 530, lib. 4, rozdz. 14: *Necessitas magnum imbecillitatis humanae patrocinium, omnem legem frangit*.

¹⁵ Seneca Rhetor, *Suasoriae, Controversiae, et Declamationum excerpta*, Amstelodami 1619, s. 182. Lipsiusz, jako wydawca pism Seneki, musiał mieć tego świadomość.

¹⁶ Zob. C. Le Bret, *De la Souveraineté du Roy*, Paris 1632, s. 195; *A Critical Dictionary of the French Revolution*, eds. F. Furet, M. Ozouf, London 1989, s. 474. Biorąc pod uwagę, że Le Bret – przywołując powyższą frazę – wskazuje na autorstwo Seneki Starszego, można przyjąć, że znajomość tej zasady czerpał z *Politicorum* Lipsiusza.

¹⁷ O podejściu do dawnego prawa w czasie debaty na sejmie elekcyjnym 1648 r. zob. M. Tracz-Tryniecki, *Wstęp*, [w:] A.M. Fredro, *Gestorum Populi Poloni sub Henrico Valesio, Polonorum postea vero Galliae Rege /*

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

Z zasadą *necessitas fragit legem* w dyskursie publicznym spotkał się Fredro na początku swej kariery parlamentarnej w okresie interregnum 1648 r. Oczywisty kontekst stanowiły dla niej szybkie postępy powstania kozackiego, połączone z bezkrólewiem. Kwestia, czy w sytuacji kryzysowej dotychczasowe prawo powinno ulec konieczności, była wówczas szeroko dyskutowana na sejmie elekcyjnym¹⁹. Fredro popierał zwłaszcza opinię wojewody kijowskiego A. Kisiela, który uzasadniając legalność odejścia od przyjętej procedury sejmowania, powołał się na „wołę braci” oraz następującą zasadę:

Necessitas jednak *fragit legem*. Trzymać się prawa, trzymać się *formam Reipublicae*, dobra rzecz jest, ale w pokoju; teraz trzymając się *solemnitates* sejmowych, nie przyznawać tego przy sejmie, czyli po sejmie, a *interim* zostawszy bez obrony, zginąć trzymając się *formam Reipublicae*, jest to zgubić Rzeczpospolitą²⁰.

Andrzej Maksymilian podzielał ten argument, twierdząc m.in.: „Zda się niektórym Ichm[os]ciom *novitas*, że po sejmie myślimy o obronie: a nie upatrują tych *novitates*, którychby się przez ręce nieprzyjacielskie narobiło”²¹. Charakterystyczne więc, że Fredro łączy tu *novitas* z *necessitas*. W tym ujęciu należałoby przyjąć, że jego zdaniem *necessitas* są jednymi z tych nowych okoliczności, które wymagają odpowiedniej reakcji, w tym zmiany prawa.

Stosunek Fredry do zmiany prawa dobrze oddaje jego wypowiedź z sejmu 1654 r., kiedy odpowiadał posłom argumentującym, że nie należy zmieniać starych dobrych praw, lecz tylko odpowiednio je egzekwować. Stanowisko Fredry zawierało się w stwierdzeniu, że zmiana okoliczności wymaga nowych regulacji: *Novi casus requirunt novas leges*²². O tym, że nie była to jedynie wypowiedź będąca elementem walki politycznej, lecz jego trwała opinia, świadczy fakt, iż myśl tę rozwinął następnie w piśmie *Poparcie wolności* z 1668 r.: „»Nowe trafunki nowe przynoszą prawa y ustawy« – stara u łacinników i polska niesie przypowieść. Żaden prawodawca tak głęboko nie dosięgnie przezornością, aby przed czasem, na wszystkie strony przypadające, mógł dosiąć i ostrzec trafunki”²³.

Dzieje Narodu Polskiego za czasów Henryka Walezego, Króla Polaków, potem zaś Francji, przeł. J. Macjon, wstęp i przyp. M. Tracz-Tryniecki, Warszawa 2018, s. 92–93. Skrajne głosy odrzucały jakiegokolwiek zmiany prawa, opowiadając się jedynie za ich sprawną egzekucją. Ten zachowawczy stosunek do starych praw dobrze oddaje następująca wypowiedź: „Nic nowego nie chcemy, starem się kontentujemy prawem, którego nie ustąpimy” (J. Michałowski, *Jakuba Michałowskiego, wojskiego lubelskiego a później kasztelana bieckiego, Księga pamiętnicza*, przeł. L. Morsztyn, Kraków 1864, s. 313).

¹⁸ O koncepcji dawnego prawa (*leges antiquae*) u Fredry zob. M. Tracz-Tryniecki, *Republika versus monarchia...*, s. 281–285.

¹⁹ O dyskusji tej i powszechności obecności w niej stanowiska dotyczącego konieczności ustąpienia praw wobec *necessitas* zob. idem, *Wstęp...*, s. 91–92. O przewadze *necessitas* wprost mówił m.in. B. Leszczyński: „[...] *necessitas* ginącej ojczyzny *frangit legem*, musi tedy *parere necessitati*” (J. Michałowski, *op. cit.*, s. 244), a także H. Radziejowski: „[...] *lex necessitati* powinna ustępować, alias obawiam się ja, na *legibus fundata civitas pereat*, boć tak właśnie i w rzymskiej monarchii *extremum libertatis initium servitutis*, przyniosło” (*Diariusz sejmu elekcyjnego 1648 roku*, oprac. J.S. Dąbrowski, Kraków 2013, s. 89). Jak zauważa J. Choińska-Mika (*Zwyczajstwo liberum veto na sejmach za Jana Kazimierza (1648–1668)*, „Biblioteka Epoki Nowożytnej. Liberum Veto” 2016, vol. 4(1), s. 52, 56), już wcześniej parlamentarzyści czasów Władysława IV gotowi byli obchodzić krepujące ich w danym momencie zasady prawne, w tym procedury sejmowania. Podobnie w czasie klęsk sejmiki miały bardziej elastyczne podejście do liter prawa.

²⁰ J. Michałowski, *op. cit.*, s. 355.

²¹ *Ibidem*, s. 356.

²² Zob. S. Ochmann-Staniszevska, Z. Staniszevski, *Sejm Rzeczypospolitej za panowania Jana Kazimierza Wazy. Praca – doktryna – polityka*, Wrocław 2000, t. 1, s. 194 oraz t. 2, s. 41–42.

²³ A.M. Fredro, *Poparcie wolności*, [w:] *Pisma polityczne z czasów panowania Jana Kazimierza Wazy 1648–1668*, t. 3: 1665–1668, oprac. S. Ochmann-Staniszevska, Wrocław 1991, s. 317. W 2019 r. ustalono autorstwo

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

Możemy zatem przyjąć, że owe *novi casus*, „nowe trafunki”, dla Fredry stanowią usprawiedliwienie zmiany prawa. Podejście to współgra z kolejną wypowiedzią A. Kisiela, z którą Andrzej Maksymilian spotkał się na sejmie elekcyjnym 1648 r.: *casus faciunt leges*²⁴. Jedną z konsekwencji wyrażonego w niej przekonania o prawotwórczym znaczeniu jednostkowego przypadku stanowi konieczność rozeznania, czy dana sytuacja nie jest na tyle nowa i unikalna, że zachodzi potrzeba stworzenia dla niej własnego wzorca postępowania, a przez to odejścia od dotychczasowych reguł. Jest to tym samym rodzaj *necessitas*, wymagający użycia cnoty roztropności do jego rozeznania i cnoty sprawiedliwości do znalezienia adekwatnej do okoliczności reguły działania.

Uznając zasadność zmiany dawnego prawa, Fredro wskazuje, że powinna się ona dokonać na mocy woli narodu politycznego. Ta ostatnia stoi bowiem ponad starym prawem, jeśli ziszcza się warunek *necessitas-novitas*. Prymat woli narodu podnosi Fredro zwłaszcza w swych wypowiedziach z sejmu elekcyjnego 1648 r. i sejmu koronacyjnego 1649 r.²⁵ Charakterystyczna jest zwłaszcza jego wypowiedź z tego ostatniego sejmu, kiedy bezskutecznie bronił się przed wyrugowaniem z izby: „[...] gdzie prawo, tam ustępuje praktyka i zwyczaj. Mamy zaś prawo za sobą, ponieważ cała zgromadzona na elekcji Rzeczypospolita zgodziła się na odbycie sejmiku w Warszawie z przyczyny zagrożenia Wiszni”²⁶.

Uznając prawo narodu do przyjęcia nowych i zmiany starych praw, Fredro przestrzega, aby nie dokonywać tego gwałtownie, lecz w sposób umiarkowany²⁷.

Z uzasadnieniem, przez konieczność zmiany dawnego prawa, łączy się jeszcze jedną kwestię – samodzielność narodu politycznego w okresie interregnum. Na sejmie elekcyjnym 1648 r. pojawiły się w tej materii dwa sprzeczne stanowiska, które negowały bądź uznawały istnienie tego prawa²⁸. Fredro zdecydowanie zgadzał się z tym drugim. Naród w okresie bezkrólewia ma więc uprawnienie do podejmowania decyzji, które odchodzą od dotychczasowego porządku celem podjęcia środków koniecznych do ratowania ojczyzny²⁹. U progu kolejnego bezkrólewia w 1668 r. wrócił do tej koncepcji, dając jej doktrynalnie pełniejsze uzasadnienie w piśmie *Poparcie wolności*³⁰. Według niej naród polityczny, odzyskując chwilowo samodzielność w okresie interregnum, może dokonywać również poważniejszych korekt ustrojowych, zmieniając fundamentalne prawa i *formam Status*. Co więcej, zmiana tych fundamentów ustroju jest niedopuszczalna w okresie panowania króla. Interregnum stanowi zatem zdaniem Fredry rodzaj momentu konstytucyjnego, kiedy naród polityczny powinien odpowie-

Fredry odnośnie do tego pisma, które dotychczas funkcjonowało jako anonimowe, w oparciu o manuskrypt zawierający jego najpełniejszą wersję z Archiwum Prowincji Franciszkanów Reformatów w Krakowie (nr kat. 88, k. 115–128). Obecnie jest ono przygotowywane do wydania.

²⁴ Zob. *Diariusz sejmu elekcyjnego...*, s. 71; J. Michałowski, *op. cit.*, s. 256.

²⁵ Zob. *Diariusz sejmu elekcyjnego...*, s. 47–48, 76, 87–88, 99–100, 143; J. Michałowski, *op. cit.*, s. 272, 302.

²⁶ S. Ochmann, *Sejm koronacyjny Jana Kazimierza w 1649 r.*, Wrocław 1985, s. 87–89.

²⁷ Zob. A.M. Fredro, *Scriptorum Seu Togae et Belli Notationum Fragmenta. Accesserunt Peristromata Regum Symbolis expressa / Fragmenty pism, czyli uwagi o wojnie i pokoju. Zawierają dodatkowo Emblematy Królów w Rycinach, Symbolicznie Odtworzone*, przeł. J. Chmielewska, B. Bednarek, wstęp i przyp. M. Tracz-Tryniecki, Warszawa 2014, s. 543; idem, *Vir Consilii Monitis Ethicorum nec non Prudentiae civilis. Praeludente apparatus Oratorii Copia ad Civiliter dicendum instructus*, Leopoli 1730, s. 516–518, 251.

²⁸ O argumentacji obu stanowisk zob. M. Tracz-Tryniecki, *Wstęp...*, s. 93–94.

²⁹ Takie nadzwyczajne środki proponował Fredro zwłaszcza w 1648 r., w okresie szybkich sukcesów powstania Chmielnickiego. Zob. *Diariusz sejmu elekcyjnego...*, s. 87–88, 99–100, 143; J. Michałowski, *op. cit.*, s. 272, 302.

³⁰ Zob. A.M. Fredro, *Poparcie wolności...*, s. 325–326.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

dzień poprzez zmiany w prawie stanowionym na potrzeby wynikające z dotychczasowego doświadczenia ustrojowego. W tym wypadku rozeznanie *necessitatem* odnosi się do oceny całego okresu rządów poprzedniego króla³¹.

ELASTYCZNOŚĆ WOBEC PRAWA

Zasadę *necessitas frangit legem* odnajdujemy też w innych przejawach elastycznego stosunku Fredry do prawa. Dotyczy to zwłaszcza preferowanej przez Andrzeja Maksymiliana elastycznej interpretacji prawa. Charakterystyczne, że w *Gestorum* poddano krytyce nadmierną szczegółowość Artykułów henrykowskich w stosunku do poprzednich regulacji³². Fredro zarzuca temu rozwiązaniu, że utrudnia ono elastyczną wykładnię przepisów, a przez to stosowanie prawa. Rozwiązanie takie w materii konstytucyjnej nie służy dobrze sprawie wolności. Być może główną podstawą tej krytyki było wprowadzenie sześciotygodniowego okresu trwania sejmów, co wobec późniejszych postanowień konstytucji z 1633 r.³³ znacznie utrudniało prolongatę sejmów i ich skuteczne dochodzenie. Istotnie, ograniczenia te stały się przyczyną problemów w uzyskiwaniu zgody na sejmach, prowadząc w efekcie do ich niesprawności³⁴. Ten kontekst pozwala lepiej zrozumieć intencje Fredry, który zakładał, że skuteczność funkcjonowania republikańskich instytucji jest warunkiem istnienia wolności politycznej.

Warto też zwrócić uwagę na pismo „*Contraventio legibus quibus armatur et utuntur Poloni* w izbie poselskiej na ścianie przyklepione i znalezione”. Być może Fredro jest autorem tego anonimowego utworu, który pojawił się na sejmie zimowym w 1652 r.³⁵ Pismo zawiera ostrą satyrę wysmiewającą kazuistyczny i formalistyczny stosunek Polaków do prawa:

Trzymają się prawa, bez którego nie tylko *publica*, ale i *private geruntur negotia*, a nawet *sine lege* nie siądą na miejscu, jeden drugiemu z drogi nie ustąpi – że się pozabijają. [...] Czemu za prawem idą, a Boskim gardzą? [...] Idzie Polak do kościoła – miasto *officium* za nim niosa konstytucje, które otworzywszy przy mszej przegląda; miasto „Ojczyzna nasza...” – prawo Bogu czyta, chce podobno, żeby pod prawem zostawał. [...] A ponieważ *absque lege* żadne rzeczy chodzić nie mogą na teraźniejszym sejmie, życzyłbym, abyście *novam legem* postanowili: gdzie się każdy szlachcic po śmierci dostawać ma, czy do nieba, czy do piekła?³⁶

Polakom zarzuca się zatem, iż sztywno trzymając się litery prawa, pozostają głusi na prawo Boskie wraz z jego słusznością. Uniemożliwia to w efekcie skuteczne działania, w tym rozwiązywanie pojawiających się problemów publicznych. Pismo dotykało istotnie zjawiska rosnącego wówczas wśród posłów formalizmu i rygoryzmu prawnego, które oceniane jest jako destrukcyjne dla funkcjonowania parlamentaryzmu Rzeczypospolitej³⁷. Należy jednak zauważyć, że celem *Contraventio legibus* było również usprawiedliwienie naruszeń procedu-

³¹ W Rzeczypospolitej przyjmowało to m.in. postać zgłaszanych grawaminów.

³² Zob. A.M. Fredro, *Gestorum...*, s. 515–517. W innych pismach Fredro opowiada się za tworzeniem jasnych, klarownych przepisów. Zob. idem, *Vir consilii...*, s. 347.

³³ *Volumina Legum*, vol. 3, Petersburg 1859, s. 373.

³⁴ Zob. H. Olszewski, *Sejm Rzeczypospolitej epoki oligarchii 1652–1763. Prawo – praktyka – teoria – programy*, Poznań 1966, s. 316; E. Opaliński, *Liberum veto*, „Przegląd Polityczny” 2007, nr 81, s. 83; J. Choińska-Mika, *op. cit.*, s. 51, 54.

³⁵ O możliwym autorstwie Fredry zob. M. Tracz-Tryniecki, *Wstęp...*, s. 63–64.

³⁶ *Contraventio legibus armatur et utuntur Poloni*, [w:] *Pisma polityczne z czasów panowania Jana Kazimierza Wazy 1648–1668*, t. 1: 1648–1660, oprac. S. Ochmann-Staniszevska, Wrocław 1989, s. 97–98.

³⁷ Zob. J. Choińska-Mika, *op. cit.*, s. 68.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

ralnych dokonanych w procesie Radziejowskiego poprzez odwołanie do konieczności funkcjonowania skutecznej władzy królewskiej.

Elastyczność widać też w stosunku Fredry do instrukcji sejmikowych. Na sejmie 1654 r. argumentował, że ścisłe trzymanie się instrukcji uniemożliwiłoby osiągnięcie konsensusu. Kreśląc obraz właściwej relacji posła ze swym sejmikiem, rzecz ujął następująco: „Ci, którzy ślepo trzymają się swych instrukcji, nie wiedzą, po co znaleźli się w sejmie. Dawniej nie dawano posłom pisemnych instrukcji, ale *fides*, *virtus*, *dexteritas*, *prudencia* były ich *viaticum*. Według tego załatwiali wszystko na sejmach”³⁸.

Podobnie w projekcie reform z końca „potopu” noszącym tytuł „Uważenie potrzebne do prędkiego zawierania sejmów”, którego Fredro był najprawdopodobniej jednym z autorów, postulowano utajnienie tematów obrad przyszłego sejmu³⁹. Uniemożliwiłoby to sejmikom dawanie instrukcji, które utrudniały swobodne radzenie „według sumienia ku dobru politemu” i „co *expedit* konkludować”⁴⁰. Wyraźnie zatem można zauważyć, że zdaniem Andrzeja Maksymiliana posłowie powinni oprzeć się głównie na cnotcie, przede wszystkim na roztropności. Pozwoli im to na stosowne do sytuacji rozeznanie dobra wspólnego oraz podjęcie adekwatnych i zgodnych ze słusnością środków. Instrukcje stanowią zaś przeszkodę w tak pojętym działaniu⁴¹.

Opisany dotychczas elastyczny stosunek Fredry do prawa, widoczny tak w zakresie jego zmiany, wykładni czy krytyce formalizmu, jak i pośrednio w związku posłów instrukcjami, posiada wspólny mianownik. Jest nim odwołanie do cnoty roztropności połączonej z ukierunkowaniem na cel prawa, którym jest dobro wspólne. Zdaniem Andrzeja Maksymiliana prawo powinno przede wszystkim dostarczać zasad, które uszczegóławiane są w toku jego stosowania zależnie od sytuacji. Pozostawia to miejsce roztropności, która ma rozpoznać, jakie rozwiązanie w danych warunkach stanowi właściwą aktualizację zasady⁴². Wymaga to zwłaszcza zwrócenia uwagi na cel danej instytucji oraz intencje prawodawcy przy jej wprowadzaniu (*intentionem legislatoris*)⁴³. Powyższe rozumowanie widać szczególnie w sposobie odwołania Fredry do precedensu⁴⁴. Uważnie bada on historię, aby znaleźć w niej wzorce i stojące za nimi racje. Dąży w tym do zrozumienia motywów (*rationes*), którymi kierowali się twórcy normy⁴⁵. Klarownie Fredro oddał to w stwierdzeniu: *Res vero omnes, magis debent fieri a ratione, quam ab exemplo, imo exemplum, fundari debet super ratione, non ratio super exemplo*⁴⁶.

³⁸ S. Ochmann-Staniszevska, Z. Staniszevski, *op. cit.*, t. 1, s. 195 oraz t. 2, s. 39.

³⁹ O prawdopodobnym autorstwie Fredry tego pisma zob. M. Tracz-Tryniecki, *Republika versus monarchia...*, s. 33.

⁴⁰ Zob. *Uważenie potrzebne do prędkiego zawierania sejmów*, [w:] *Pisma polityczne...*, t. 1, s. 235.

⁴¹ Warto zauważyć, że na braku związania posłów instrukcjami sejmikowymi zależało w dużym stopniu królowi. Badacze zwracają uwagę również na luźny na ogół stosunek posłów do instrukcji w pierwszym okresie rządów Jana Kazimierza, a odstępstwa od nich tłumaczono zgodą powszechną. Zob. E. Opaliński, *Sejm srebrnego wieku 1587–1652. Między głosowaniem większościowym a liberum veto*, Warszawa 2001, s. 159–160.

⁴² Zob. M. Tracz-Tryniecki, *Wstęp...*, s. 218–219.

⁴³ Zob. A.M. Fredro, *Vir Consilii...*, s. 295–296; idem, *Gestorum...*, s. 273–274.

⁴⁴ Cała konstrukcja *Gestorum* stanowi *de facto* odwołanie do precedensu – momentu konstytucyjnego Rzeczypospolitej z czasów wielkich bezkrólewí XVI w. Zob. M. Tracz-Tryniecki, *Wstęp...*, s. 25, 125–126, 211, 256–257. Fredro argumentował również w swej działalności parlamentarnej, odnosząc się do wcześniejszych precedensów. Zob. W. Czaplinski, *Dwa sejmy roku 1652*, Wrocław 1955, s. 101.

⁴⁵ Zob. A.M. Fredro, *Gestorum...*, s. 19, 94.

⁴⁶ Idem, *Vir Consilii...*, s. 287.

NARUSZENIE REGUŁY

Podobna argumentacja znajduje zastosowanie również przy omawianej przez Fredrę koncepcji wyjątku od prawa (*exceptionem legis*)⁴⁷. Podstawą dla konstrukcji wyjątku jest założenie o racjonalności prawodawcy, który chce tego, co korzystne dla dobra wspólnego (*utilitate communis boni*). Tym samym wynik odmiennej wykładni prawa należy odrzucić jako absurdalny. Andrzej Maksymilian jest przekonany, że ogólność prawa uniemożliwia przewidywanie wszystkich możliwych przyszłych przypadków. Wyjątek od prawa stanowi więc rozwiązanie istotowo wpisane w system prawny. Dzięki cnotce roztropności pozwala ono eliminować interpretacje prawa prowadzące do sytuacji sprzecznych z jego celem. Oparcie przez Fredrę wyjątku od prawa na roztropności i celu prawa, który stanowi zarazem zamiar prawodawcy, nawiązuje wyraźnie do św. Tomasza z Akwinu. Przypomnijmy, że omawiając zasadę wyjątku od prawa, Akwinata odwoływał się także do konieczności.

Jeszcze inny charakter ma odniesienie się Fredry do *necessitatem* w kontekście sprawy weta Sicińskiego. Sprawując funkcję marszałka izby poselskiej, próbował on zapobiec uznaniu przez sejm ważności protestu posła z Upity⁴⁸. W dramatycznym wezwaniu skierowanym wieczorem 9 marca 1652 r. do połączonych izb wskazywał, że konsekwencją uznania weta będzie wystawienie ojczyzny na najwyższe niebezpieczeństwo⁴⁹. Tym samym działał i namawiał sejmujących, by postąpili wbrew zasadzie nakazującej respektowanie jednostkowego protestu. Należy przy tym zauważyć, że pogląd o istnieniu tej zasady, stanowiącej logiczną, choć radykalną konsekwencję jednomyślnego zgodności (*unanimus consensus*)⁵⁰, był już obecny w debacie publicznej pierwszej połowy XVII w.⁵¹ Co więcej, na sejmie zimowym 1652 r. przekonanie o obowiązywaniu tej zasady wyrazili m.in. kluczowi politycy obozu królewskiego⁵². Fredro natomiast odrzucił tę ściśle legalistyczną interpretację jednomyślności, kierując się pragmatyczną troską o dobro Rzeczypospolitej. To ostatnie usprawiedliwiało nawet nie stosowanie prawa ściągającego na nią zagrożenie. W sprawie weta Sicińskiego starał się zatem Fredro w imię konieczności ratowania ojczyzny zapobiec precedensowemu użyciu zasady, która mocno już była zakorzeniona w debacie i znajdowała logiczne oparcie w istniejącym ustroju.

⁴⁷ Zob. *ibidem*, s. 296.

⁴⁸ Stosunek Fredry do weta Sicińskiego szerzej omówiono w: M. Tracz-Tryniecki, *Andrzej Maksymilian Fredro na sejmie zwyczajnym 1652 r. – nowe spojrzenie*, [w:] *Na sejmikach i sejmach. Szlachta ziemi przemyskiej w życiu politycznym Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku*, red. D. Kupisz (w druku).

⁴⁹ Zob. *Recessus actorum comitialium in Anno 1652 Mense Januario*, [w:] *Akta miasta Gdańska – Recesy Stanów Prus Królewskich*, Archiwum Państwowe w Gdańsku, sygn. APG: 300,29/136, k. 171r. Zob. także: W. Czapliński, *Dwa sejmy...*, s. 122 oraz częściowo A. Kersten, *Hieronim Radziejowski. Studium władzy i opozycji*, Warszawa 1988, s. 308. Warto zauważyć, że już wcześniej koniecznością „ratowania Ojczyzny” usprawiedliwiano w sejmie łamanie prawa, zwłaszcza procedur sejmowych. Zob. S. Ochmann-Staniszevska, Z. Staniszevska, *op. cit.*, t. 2, s. 225–226.

⁵⁰ Sam Fredro w 1668 r. wprost identyfikował *ius vetandi* z zasadą „zgody jednopowszechniej”. Zob. A.M. Fredro, *Poparcie wolności...*, s. 319.

⁵¹ Funkcjonowały opinie zarówno na rzecz *pluralista votorum*, jak i uznające moc sprzeciwu nawet pojedynczego posła. Zob. E. Opaliński, *Sejm...*, s. 161–162; J. Choińska-Mika, *op. cit.*, s. 52.

⁵² Zob. zwłaszcza stanowisko D. Żytkiewicza z 20 lutego 1652 r. W dniu 11 marca, już po wecie Sicińskiego, zasadę tę zaakceptowali *explicite* m.in. podkanclerzy koronny S. Koryciński czy kanclerz litewski A.S. Radziwiłł. Zob. W. Czapliński, *Dwa sejmy...*, s. 100; *Recessus actorum comitialium...*, k. 172v.

ZMIANA STANOWISKA FREDRY

Opisany wyżej stosunek Fredry do prawa i zasady *necessitas* częściowo uległ zmianie w okresie walki politycznej wokół dworskiego projektu elekcji *vivente rege*. Znalazł się on wówczas w opozycji wobec króla. Przemiana stanowiska Andrzeja Maksymiliana dotyczyła kwestii niezmienności dawnego prawa, respektowania instrukcji poselskich, uznania *liberum veto*, zastosowania artykułu *de non praestanda oboedientia* czy oceny sprawy Radziejowskiego⁵³.

To w czasie walki sejmowej 1661 r. Fredro, początkowo osamotniony w swym oporze, gorąco protestował przeciw jakiegokolwiek zmianie dawnych praw: „[...] wolę przy dawnych prawach oponować się, a tychże nie naruszywszy wolę błędzić, aniżeli zdeptawszy one – być mądrym”⁵⁴. Niechętnie zmianom praw stanowisko wyraził też w wydanym rok wcześniej *Scriptorum*⁵⁵. Z pewnością kluczową motywacją był fakt, że w Rzeczypospolitej dawne prawa stanowiły oparcie wolności szlacheckich⁵⁶. Natomiast proponowane przez dwór reformy, dotyczące elekcji za życia króla czy zmian w sposobie sejmowania, praktycznie ograniczały udział obywateli w sprawowaniu władzy, co oczywiście zmniejszało zakres ich wolności politycznej⁵⁷. Związek wolności i dawnych praw dobrze oddaje rada, jaką Fredro udzielił swym synom: „A na sejmach nic nowego nie wznawiaj, starych praw i wolności pilnuj, bo nowe więcej zaszkodzą miasto poprawy”⁵⁸. Należy jednak zauważyć, że nawet w tym ujęciu powstrzymanie się od zmiany dawnych praw dotyczy sejmu w okresie, gdy Rzeczpospolita posiadała króla⁵⁹. W okresie interregnum, o czym była już mowa, naród polityczny odzyskał możliwość dokonania zmiany fundamentalnych praw⁶⁰.

W latach 60. Fredro wypowiedział się także jednoznacznie krytycznie w sprawie naruszeń prawa w procesie Radziejowskiego. We wspomnianym już *Poparciu wolności* z 1668 r. uznał sprawę byłego podkanclerzego koronnego oraz późniejszą J.S. Lubomirskiego za przykład skutecznego „usidlenia” wolności przez króla⁶¹. Doświadczenia obu procesów skłoniły Fredrę do sformułowania postulatu bardziej konsekwentnego rozdzielenia władzy sądowej od króla, z czym szły w parze propozycje rozszerzenia jurysdykcji Trybunału⁶². To zaś m.in.

⁵³ Na powszechność tej przemiany zwracają uwagę autorzy monografii sejmów czasów Jana Kazimierza: „Ten dość swobodny jeszcze stosunek do starego i nowego prawa zmienił się w latach sześćdziesiątych w związku z forsowaną elekcją *vivente rege* Francuza. Szlachta zaczęła wówczas dopatrywać się zagrożenia nawet w każdej zmianie dawnego prawa, nie mówiąc o wprowadzeniu nowego” (S. Ochmann-Staniszevska, Z. Staniszevski, *op. cit.*, t. 2, s. 42).

⁵⁴ W. Kochowski, *Historia panowania Jana Kazimierza z Klimakterów Wepazyana Kochowskiego*, t. 2, Poznań 1840, s. 120.

⁵⁵ Zob. A.M. Fredro, *Scriptorum...*, s. 543, 547.

⁵⁶ Zob. D. Malec, *The nobility's privileges and the formation of civil liberties in old Poland*, [w:] *Magna Carta: A Central European Perspective of Our Common Heritage of Freedom*, eds. Z. Rau, P. Żurawski vel Grajewski, M. Tracz-Tryniecki, London – New York 20166, s. 127–146.

⁵⁷ Zob. m.in. radykalny plan reform opisany przez W. Czaplińskiego (*Próby reform państwa w czasie najazdu szwedzkiego*, [w:] *Polska w okresie drugiej wojny północnej 1655–1660*, red. A. Przyboś, t. 1, Warszawa 1957, s. 325).

⁵⁸ A.M. Fredro, *Ojcowskie synom przestrogi*, [w:] *Ojcowskie synom przestrogi. Instrukcje rodzicielskie (XVI–XVII w.)*, red. D. Żołędź-Strzelczyk, M. Kowalczyk, Wrocław 2017, s. 388.

⁵⁹ Zob. idem, *Poparcie wolności...*, s. 323, 325–326.

⁶⁰ Zob. *ibidem*, s. 325–326.

⁶¹ Zob. *ibidem*, s. 317, 327.

⁶² *Ibidem*, s. 327. Dał temu wyraz też w swym wotum senatorskim z drugiego sejmu 1666 r., gdzie *carmen lease maiestatis* postulował oddać od króla. Zob. idem, *Votum Seymowe, A.D. 1666. Post bellum Civile*, [w:] F. Glin-

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

prowadziło go do budowania zbliżonego do Monteskiuszowskiego uzasadnienia podziału władzy.

W omawianym okresie zauważalna jest również zmiana stosunku Fredry do kwestii naruszenia prawa przez króla jako podstawa zastosowania artykułu *de non praestanda obedientia*. Choć zawsze podkreślał on konieczność zachowania prawa przez sprawujących władzę, to w *Gestorum* z 1652 r. prezentuje postawę wyrozumiałości wobec błędów panującego, zwłaszcza wobec niezamierzonych naruszeń norm⁶³. Fredro zwraca uwagę także na konieczność wcześniejszych napomnień króla przez senat przed wszczęciem procedury wypowiedzenia posłuszeństwa. Natomiast w wydanym w 1660 r. *Scriptorum* podszedł do tej kwestii już zdecydowanie bardziej rygorystycznie: „Jeśliby przekroczył lub niedbale potraktował jakiś przepis, straci godność króla i stanie się tyranem wobec prawa i ludu, i prawdziwym wiarołomcą”⁶⁴.

W zakresie instrukcji poselskich zmiana stanowiska Fredry wyraża się w opowiedzeniu się za ich ścisłym przestrzeganiem. Celem dyscyplinowania posłów zaproponował, by ocena ich działalności przez sejmik została połączona z możliwością orzekania przez sejmik kary na posłów odstępujących od instrukcji. Argumentował następująco: „Bo kary na złych potrzeba, bez której siła złego w pewnych okazyach nad zakaz braci pokazało się, gołe zaś strofowanie w zepsowanym świecie i ludziach, mało pomoże bez kary”⁶⁵. Podobnie od lat 60. Fredro wyrażał też odmienny niż w 1652 r. stosunek do *liberum veto*⁶⁶. Zaczął wówczas bronić zasadności instytucji jednostkowego sprzeciwu, choć jego użycie obwarował poważnymi ograniczeniami⁶⁷. W kontekście walki politycznej z dworem zarówno zachowanie przez naród polityczny ścisłej kontroli nad swoimi przedstawicielami, jak i sztywne przestrzeganie praw stanowiących gwarancje ustrojowe, w tym *ius vetandi*, miało dawać skuteczne narzędzie obrony wobec siły władzy króla, zwłaszcza że posługiwał się on niestety takimi metodami, jak przekupstwo, szantaż czy zastraszenie⁶⁸. Celem tych zmagania było utrzymanie wolnościowej republikańskiej formy państwa oraz uchronienie Rzeczypospolitej przed narzuceniem jej zewnętrznej zależności poprzez osobę zagranicznego kandydata do tronu.

Zamykając analizę prezentowanej zmiany stanowiska Fredry, należy zauważyć, że w okresie panowania królów rodaków ponownie wykazywał on bardziej elastyczny stosunek

ka, *Zwierzyniec Iednorozcow. Z Przydatkiem Rożnych Mow, Seymowych, Listow, Pism y Dyskusow, tak Polskich, iako y Łacińskich*, Lwów 1670, s. 193. Na postulat rozszerzenia jurysdykcji Trybunału, zawarty w *Poparciu wolności*, zwraca uwagę W. Bodnaruk, choć bez identyfikacji autora pisma. Zob. W. Bodnaruk, *Trybunał Koronny. Szlachecki sąd najwyższy w latach 1578–1794*, Lublin 2008, s. 88–89.

⁶³ Zob. A.M. Fredro, *Gestorum...*, s. 467, 517; M. Tracz-Tryniecki, *Wstęp...*, s. 223–224.

⁶⁴ A.M. Fredro, *Scriptorum...*, s. 205.

⁶⁵ Idem, *Poparcie wolności...*, s. 324.

⁶⁶ Zob. idem, *Scriptorum...*, s. 436–451, 540–541; idem, *Epistola ad Amicum*, Zamość 1669 (strony niepaginowane, strona pokryta drukiem 14–16); idem, *Vir Consilii...*, s. 551–552. Zmiana, jaka zaszła w stosunku Fredry do prawa, będzie charakterystyczna dla szlachty w okresie walki związanej z projektem elekcji *vivente rege*. Zob. S. Ochmann-Staniszevska, Z. Staniszevski, *op. cit.*, t. 2, s. 41–44; A. Król, *Sejmik ziem lwowskiej, przemyskiej i sanockiej w Sądowej Wiszni za panowania Wazów (1587–1668)*, Przemysł 2018, s. 167.

⁶⁷ Zob. M. Tracz-Tryniecki, *Wstęp...*, s. 35–39; Z. Ogonowski, *Nad pismami Fredry. W obronie liberum veto*, cz. 2, „Człowiek i Światopogląd” 1975, nr 5, s. 100–103; S. Ochmann, *Sejmy lat 1661–1662. Przegrana batalia o reformę ustroju Rzeczypospolitej*, Wrocław 1977, s. 31.

⁶⁸ O upowszechnieniu opinii o konieczności respektowania indywidualnych kontrydykcji oraz nakazów instrukcji w latach 60. zwraca uwagę J. Chońska-Mika (*op. cit.*, s. 54).

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

do prawa. Parokrotnie zaproponował istotne zmiany w funkcjonowaniu państwa⁶⁹. Trwała pozostała natomiast wrażliwość na przestrzeganie praw gwarantujących wolnościowy ustrój, w tym nacisk na podział władzy.

KONKLUZJE

Zasada *necessitas frangit legem* w myśli Fredry służy przede wszystkim zostawieniu miejsca cnocie roztropności w procesie stosowania prawa. Ta zaś nakazuje rozeznaczyć, co w danej sytuacji stanowi dobro wspólne, czyli spojrzeć na to, co powinno stanowić cel prawa. Według Fredry – ze względu na nieodłączne naturalne ograniczenia prawa stanowionego – roztropność umożliwia odpowiednie działanie w sytuacjach nietypowych. Pozwala ona na elastyczny stosunek do prawa, zarówno co do jego zmiany, interpretacji, jak i odejścia od norm w sytuacjach, gdy ich przestrzeganie groziłoby katastrofą. Dotyczy to także luźniejszego traktowania instrukcji poselskich. Postawa ta u Fredry była motywowana utrzymaną w duchu racji stanu odpowiedzialnością za państwo i świadomością, że do zapewnienia wolności konieczne jest jego sprawne działanie. W związku z walką polityczną wokół projektu elekcji *vivente rege* zauważalna jest zmiana w stanowisku Andrzeja Maksymiliana. Usztywnienie stosunku wobec prawa miało służyć wzmocnieniu siły gwarancji instytucjonalnych zapewniających wolnościowy ustrój. To bardziej legalistyczne podejście do prawa zaowocowało u Fredry również większą wrażliwością konstytucyjną i doprowadziło go do sformułowania dojrzałszej wizji podziału władzy.

Przypadek Fredry dobrze oddaje dylematy, przed jakimi stała myśl i praktyka polityczno-prawna Rzeczypospolitej⁷⁰. Są one bardziej wyraziste, gdy zestawimy je z sytuacją w Europie Zachodniej, co dobrze oddaje opis Włoch w XVI w. autorstwa M. Viroli:

Gdy zmiany strukturalne w porządku politycznym podważyły autorytet średniowiecznych praktyk „konstytucjonalizmu mieszanego”, uczeni odeszli od pytań o pochodzenie i legitymizację rządu i skierowali swoje badania na skuteczne metody, za pomocą których władcy mogliby utrzymać i wzmocnić potęgę państwa. Zamiast skupiać się na formach konstytucyjnych, te nowe badania dotyczyły sztuki rządzenia⁷¹.

Andrzej Maksymilian próbował oba te tematy pogodzić w swej twórczości. O przewadze jednego z nich decydował praktyczny kontekst sytuacji politycznej Rzeczypospolitej. Zarazem swoistym języczkiem uwagi w zapewnieniu równowagi pomiędzy nimi był stosunek do zasady *necessitas frangit legem*.

BIBLIOGRAFIA

A Critical Dictionary of the French Revolution, eds. F. Furet, M. Ozouf, London 1989.
Agamben G., *State of Exception*, Chicago 2008.

⁶⁹ Do najważniejszych należy opowiedzenie się za kadencyjnymi urzędami i królem rodakiem. Zob. A.M. Fredro *Epistola ad Amicum* oraz późniejszy *Vir Consilii*.

⁷⁰ J. Choińska-Mika (*op. cit.*, s. 52) słusznie zauważyła, że „istotę stanowił konflikt pomiędzy legalizmem a pragmatyzmem”. W tym kontekście należy z pewną rezerwą odnieść się do stanowiska K. Friedrich (*Poland-Lithuanian*, [w:] *European Political Thought...*, s. 224), iż w Rzeczypospolitej nie przyjęto zasady *necessitas non habet legem*. Na przykładzie Fredry można stwierdzić, że była ona – zależnie od sytuacji – aprobowanym argumentem w ówczesnej dyskusji politycznej.

⁷¹ M. Loughlin, *Political Jurisprudence*, Oxford – New York 2017, s. 144.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

- Biblia Jakuba Wujka 1599, www.madel.jezuici.pl/biblia [dostęp: 30.11.2020].
- Bodnaruk W., *Trybunał Koronny. Szlachecki sąd najwyższy w latach 1578–1794*, Lublin 2008.
- Choińska-Mika J., *Zwycięstwo liberum veto na sejmach za Jana Kazimierza (1648–1668)*, „Biblioteka Epoki Nowożytnej. Liberum Veto” 2016, vol. 4(1).
- Contraventio legibus armatur et utuntur Poloni*, [w:] *Pisma polityczne z czasów panowania Jana Kazimierza Wazy 1648–1668*, t. 1: 1648–1660, oprac. S. Ochmann-Staniszevska, Wrocław 1989.
- Czapliński W., *Dwa sejmy roku 1652*, Wrocław 1955.
- Czapliński W., *Próby reform państwa w czasie najazdu szwedzkiego*, [w:] *Polska w okresie drugiej wojny północnej 1655–1660*, red. A. Przyboś, t. 1, Warszawa 1957.
- Diariusz sejmiku elekcyjnego 1648 roku*, oprac. J.S. Dąbrowski, Kraków 2013.
- European Political Thought 1450–1700: Religion, Law and Philosophy*, eds. H.A. Lloyd, G. Burgess, S. Hodson, New Heaven – London 2007.
- Friedrich E., *Poland-Lithuanian*, [w:] *European Political Thought 1450–1700: Religion, Law and Philosophy*, eds. H.A. Lloyd, G. Burgess, S. Hodson, New Heaven – London 2007.
- Fredro A.M., *Epistola ad Amicum*, Zamość 1669.
- Fredro A.M., *Gestorum Populi Poloni sub Henrico Valesio, Polonorum postea vero Galliae Rege / Dzieje Narodu Polskiego za czasów Henryka Walezego, Króla Polaków, potem zaś Francji*, przeł. J. Macjon, wstęp i przyp. M. Tracz-Tryniecki, Warszawa 2018.
- Fredro A.M., *Ojcowskie synom przestrogi*, [w:] *Ojcowskie synom przestrogi. Instrukcje rodzicielskie (XVI–XVII w.)*, red. D. Żołądź-Strzelczyk, M. Kowalczyk, Wrocław 2017.
- Fredro A.M., *Poparcie wolności*, [w:] *Pisma polityczne z czasów panowania Jana Kazimierza Wazy 1648–1668*, t. 3: 1665–1668, oprac. S. Ochmann-Staniszevska, Wrocław 1991.
- Fredro A.M., *Scriptorum Seu Togae et Belli Notationum Fragmenta. Accesserunt Peristromata Regum Symbolis expressa / Fragmenty pism, czyli uwagi o wojnie i pokoju. Zawierają dodatkowo Emblematy Królów w Rycinach, Symbolicznie Odtworzone*, przeł. J. Chmielewska, B. Bednarek, wstęp i przyp. M. Tracz-Tryniecki, Warszawa 2014.
- Fredro A.M., *Vir Consilii Monitis Ethicorum nec non Prudentiae civilis. Praeludente apparatus Oratorii Copia ad Civiliter dicendum instructus*, Leopoli 1730.
- Fredro A.M., *Votum Seymowe, A.D. 1666. Post bellum Civile*, [w:] F. Glinka, *Zwierzyniec Iednorozcow. Z Przydatkiem Rożnych Mow, Seymowych, Listow, Pism y Dyskusow, tak Polskich, iako y Łacińskich*, Lwów 1670.
- Kersten A., *Hieronim Radziejowski. Studium władzy i opozycji*, Warszawa 1988.
- Kochowski W., *Historia panowania Jana Kazimierza z Klimakterów Wepazyana Kochowskiego*, t. 2, Poznań 1840.
- Król A., *Sejmik ziem lwowskiej, przemyskiej i sanockiej w Sądowej Wiszni za panowania Wazów (1587–1668)*, Przemyśl 2018.
- Le Bret C., *De la Souveraineté du Roy*, Paris 1632.
- Lipsius J., *Politica panskie, to iest Navka iako pan y kazdy przelozony rządnie żyć y sprawować sie ma: [...]*, przeł. P. Sczerbic, Kraków 1595.
- Lipsius J., *Politica: Six Books of Politics or Political Instruction*, transl. and ed. J. Waszink, Assen 2004.
- Loughlin M., *Political Jurisprudence*, Oxford – New York 2017.
- Machiavelli N., *Rozważania nad pierwszym dziesięcioksięgiem historii Rzymu Liwiusza*, przeł. K. Żaboklicki, Warszawa 2009.
- Malec D., *The nobility's privileges and the formation of civil liberties in old Poland*, [w:] *Magna Carta: A Central European Perspective of Our Common Heritage of Freedom*, eds. Z. Rau, P. Żurawski vel Grajewski, M. Tracz-Tryniecki, London – New York 2016.
- Michałowski J., *Jakuba Michałowskiego, wojskiego lubelskiego a później kasztelana bieckiego, Księga pamiętnicza*, przeł. L. Morsztyn, Kraków 1864.
- Ochmann S., *Sejm koronacyjny Jana Kazimierza w 1649 r.*, Wrocław 1985.
- Ochmann S., *Sejmy lat 1661–1662. Przegrana batalia o reformę ustroju Rzeczypospolitej*, Wrocław 1977.
- Ochmann-Staniszevska S., Staniszevski Z., *Sejm Rzeczypospolitej za panowania Jana Kazimierza Wazy. Praca – doktryna – polityka*, t. 1–2, Wrocław 2000.
- Ogonowski Z., *Filozofia szkolna w Polsce XVII wieku*, Warszawa 1985.
- Ogonowski Z., *Nad pismami Fredry. W obronie liberum veto, cz. 2, „Człowiek i Światopogląd” 1975, nr 5.*
- Olszewski H., *Sejm Rzeczypospolitej epoki oligarchii 1652–1763. Prawo – praktyka – teoria – programy*, Poznań 1966.
- Opaliński E., *Liberum veto*, „Przegląd Polityczny” 2007, nr 81.
- Opaliński E., *Sejm srebrnego wieku 1587–1652. Między głosowaniem większościowym a liberum veto*, Warszawa 2001.
- Ostrożyński W., *Prawo wyższej konieczności*, Lwów 1886.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

Prokop K., *Modele stanu nadzwyczajnego*, Białystok 2012.

Recessus actorum comitialium in Anno 1652 Mense Januario, [w:] *Akta miasta Gdańska – Recesy Stanów Prus Królewskich*, Archiwum Państwowe w Gdańsku, sygn. APG: 300,29/136.

Sancti Thomae de Aquino, Summa Theologiae, www.corpusthomisticum.org/sth2095.html [dostęp: 1.12.2020].

Seneca Rhetor, *Suasoriae, Controversiae, et Declamationum excerpta*, Amstelodami 1619.

Syryjczyk J., *Stan wyższej konieczności w prawie karnym kanonicznym*, „Prawo Kanoniczne” 1982, nr 1–2.

Św. Tomasz z Akwinu, *Suma teologiczna*, t. 3: *O prawie*, przeł. P. Belch, Londyn 1985.

Tracz-Tryniecki M., *Andrzej Maksymilian Fredro na sejmie zwyczajnym 1652 r. – nowe spojrzenie*, [w:] *Na sejmikach i sejmach. Szlachta ziemi przemyskiej w życiu politycznym Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku*, red. D. Kupisz (w druku).

Tracz-Tryniecki M., *Republika versus monarchia. Myśl polityczna i prawna Andrzeja Maksymiliana Fredry*, Łódź 2019.

Tracz-Tryniecki M., *Wstęp*, [w:] A.M. Fredro, *Gestorum Populi Poloni sub Henrico Valesio, Polonorum postea vero Galliae Rege / Dzieje Narodu Polskiego za czasów Henryka Walezego, Króla Polaków, potem zaś Francji*, przeł. J. Macjon, wstęp i przyp. M. Tracz-Tryniecki, Warszawa 2018.

Uważenie potrzebne do prędkiego zawierania sejmów, [w:] *Pisma polityczne z czasów panowania Jana Kazimierza Wazy 1648–1668*, t. 1: 1648–1660, oprac. S. Ochmann-Staniszevska, Wrocław 1989.

Volumina Legum, vol. 3, Petersburg 1859.

Zeron C., *Political Theories and Jesuit Politics*, [w:] *The Oxford Handbook of the Jesuits*, ed. I.G. Županov, New York 2019.